

UTASI Anikó

Óvóképző Szakfőiskola
Újvidék, Szerbia
anikoutasi@gmail.com

AHOL AZ ÉG ÉS FÖLD ÖSSZEÉR

Domonkos István: Via Italia

Where sky meets earth

István Domonkos: Via Italia

Gde se nebo i zemlja spajaju

Ištvan Domonkoš: Via Italia

A dolgozat Domonkos István 1970-ben megjelent *Via Italia* című ifjúsági regényével foglalkozik. Az író opusában jelentős helyet elfoglaló műről kevés elemzés született ez ideig. Tulajdonképpen ez az állítás igaz Domonkos egész gyermekirodalmi munkásságára is. A tanulmány szerzője arra keresi a választ, mitől annyira friss ez a regény több mint ötven évvel az első kiadása után is. Az elemzés számba veszi a regény jellemző helyszíneit (nyelvi és fizikai tereit), rétegeit és szereplőit egyaránt. Továbbá azt a domonkosi életérzést kísérli megragadni, mely majd a gyermekversek sajátja is lesz (*Tessék engem megdicsérni*), s amely korosztályok feletti, valódi *crossover* művekké avatja mind az említett verseket, mind a regényt.

Kulcsszavak: Domonkos István, ifjúsági regény, gyerek szereplők, felnőttek, crossover

Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1969-es ifjúsági regénypályázatának második díját Domonkos István nyerte el *Via Italia* című kéziratával. Kötetben azután hamarosan, 1970-ben meg is jelent a kiadónál, majd 1984-ben újra kiadták a regényt.

Bori Imre hívja fel figyelmünket arra *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, hogy Domonkosnak jelentős ez az ifjúsági regénye is (Bori 1998, 206).

Ennek ellenére mind a mai napig nagyon kevesen írtak az írónak erről a regényéről, nemigen született hozzáértő, részletes elemzés; úgy tűnik, legin-

kább a szerző költészete áll a méltatók érdeklődésének középpontjában. Külön gyermekirodalmi munkásságával¹ sem sokan foglalkoztak, mint ahogy arra Orcsik Roland (2004, 102) is rámutatott. Domonkos István is így nyilatkozik egy interjúban: „[f]ogalmam sincs, miért, de én is mellőzöttnek érzem magam, pedig sohasem kételkedtem abban, hogy szolid tuttista vagyok. A magyar irodalom, úgy tűnik, a mellőzöttek irodalma” (Kőrössi P. 2011).

Érdeemes tehát újra elővenni ezt a művet, megvizsgálni több mint ötven év távlatából, mit mond nekünk ma ez a szöveg.

Terek és helyszínek

Domonkos István műveiben fontos a térbeli meghatározottság, a konkrét helyhez kötöttség. Virág Zoltán is fölfigyelt arra, hogy a vajdasági szerzők műveiben mennyire fontos helyet kap a Mediterráneum vidéke, illetve a tenger, valamint arra is, hogy:

[a]z egymást követő symposionista generációk költészetében, prózájában, esszéírásában kiemelt szerepet játszó alakzatok tekinthetők akár valamely szerelmes földrajz, emocionális kartográfia szokványos elemeinek, ám szemlélhetők és szemléltethetők úgy is, mint egy művészeti, irodalmi, gondolkodástörténeti, személyes léttörténeti értelemben összeszerveződő kulturális atlasz meghatározó egységei (Virág 2010).

Például Domonkos gyermekverseiben (*Tessék engem megdicsérni*, 1976, 1980) először szintén ez a *couleur locale* ötlük szemünkbe, mindenképp „újvidékiek” ezek a költemények (a várossal, illetve a város egyes kerületeivel, városrészeivel: megjelenik a Duna-park (*Újvidék*) vagy a Limán és Heréskert (*Egy világutazó naplójából*); a forró homokú táj is vajdasági (vö. Utasi 2008, 66), tipikus látványával, az eperfával (*Eperfán, Valahányszor belém téptek*) vagy a széles, fenyegető hullámú Dunával (*A folyóra vadásztam, Békeharcos, Dilidal*).

Domonkos azonban nem marad meg a vajdasági szűk földrajzi keretek között. Tereit kiterjeszti a valamikori Jugoszlávia teljes egészére. Bejárjuk vele szinte az összes tagköztársaságot, a Vardartól egészen a Triglavig.²

---

¹ Nem sokan tudják valószínűleg, hogy a szerző az ismert Grimm-történetet is újramesélte (*Csipkerózsika*, 1981). A képes lapozó verses szövege nyilván nem tartozik Domonkos költészetének remekjei közé, de érdekességként megemlíthető, hogy ilyent is írt.

² Utalás a *Jugoslavijo* [Jugoszlávia] című valamikori népszerű dalra, illetve annak első sorára: „[o]d Vardara pa do Triglava”.

A kitömött madár (1969) hőse például a „kék Adriára” igyekszik az ismert vonat-útvonalon (Vinkovci–Zágráb–Szarajevó érintésével)³; majd Macedóniában és Szlovéniában is megfordulunk, a szinte már krúdys mondatok szárnyán.⁴

A *Via Italiában* valahol a dél-bácskai körzetben játszódnak le az események, az író pontos adatot arról nem közöl, hogy hol. Bogumil viszont Hegyesen adja föl Momčilónak címzett levelét, tehát a Verbász–Ókér⁵–Kishegyes vonzásterületére gyanakodhatunk esetleg. S itt van természetesen a Domonkos számára oly fontos eperfa, ezúttal mint a büntetés különös „eszköze”: Balázs Ferinek a nagyszünetben átölelve kell tartania az iskolaudvarban levő fa derekát a regény második fejezetében.

Deda viszont olykor eltűnik hetekre (kilép a vajdasági milióból), s csavargásainak helyszínéről levelezőlapon üzen haza, olykor Szkopjéból, olykor Belgrádból. Itt tudjuk meg, aláírásából, hogy valójában József a neve.

Azután a *Via Italiában* a sokszínű Vajdaság nemzetiségeinek egész kavaládja szerepel. A magyarok mellett itt vannak a montenegróiak (pl. Delibašić⁶ bandája, az ellenséges fiúcsapat, vagy Momčilo, őt az elemzők szerbnek azonosítják; véleményem szerint pedig Crna Gora-i, hiszen egy öccse él Titogradban⁷), németek (Heli apja, akit a partizánok kivégeznek), zsidók (akiket a háború utáni években kitelepítenek a németekkel együtt), muzulmánok vagy talán albánok (Fetah, a kikirikárius), bosnyákok (a „világ legjobb embere” olykor bosnyák idénymunkás, vagyis „külföldi”), cigányok (Gerda, a „világ legjobb embere”⁸ olykor asszony is lehet).

A regényben aztán természetesen megjelennek a valamikori Jugoszlávia termékei, árucikkei is, melyek az élet(ünk) mindennapos részei voltak. Deda például *Divka kávé*t főz az egyik „világ legjobb emberének”, Momčilo pedig a „*Borovo*” *cipősbolt*⁹ kirakata előtt nézegeti a tornacipőket.

³ „és azután Vinkovci, átszállás, Zágráb, húsz percet áll a vonat, Sarajevó stb.” (Domonkos 1969, 72).

⁴ „írní kezdte arról, hogy mennyire szereted az őszi kerteket, az állami birtok öreg csőszeit, a szomszéd falu irányába haladó szekereket, utána jól táplált kutya gurul rendszerint, s körülszaglássza az útjába vetődő villanykarókat, az ősz Ohridban [...] Szlovénia, ah Szlovénia apró falvait” (Domonkos 1969, 90).

⁵ Domonkos szülőfaluja egyébként.

⁶ Tipikus Crna Gora-i vezetéknev.

⁷ Ma Podgorica, Crna Gora fővárosa.

⁸ A „világ legjobb embereit” Deda részegen, éjjeli kirándulásából megtérve hurcolja haza (Domonkos 1970, 72–74).

⁹ Ma is létező árucikkről, illetve cipősboltlátozatról van szó. Az ország szétesése után (átalakulva bár) visszaszorultak Horvátország területére.

Vajdasági magyar nyelvhasználat

Domonkos István prózai és költői nyelvét egyaránt jellemzik a szerbizmusok, melyeket mind a mai napig használunk itt, a Vajdaságban; valószínűleg a más magyar nyelvterületen élők számára ezek magyarázatra szorulnak. Varga Lajos Mártonnal (1975, 88) így eshetett meg, hogy Dedát Balázs Feri (ahogy ő említi a „fiúcska”) „öreg barátja”-nak gondolja, holott a nagypajáról van szó. A két szereplő rokoni viszonyban áll egymással tehát; a szövegből ez világosan ki is derül egyébként. Nyilván a *Forrásban* megjelent könyvismertető szerzője nem tudta, hogy a Deda szerbül: 'Nagyapa' és nem valamilyen személynév.

Később majd a költő gyermekverseiben is föltűnnek szerb szavak, pl. a Maja (*Azért*) és a Dádó (*Újvidék*) nevek, valamint a szerb nyelvből átvett kifejezések, melyek csak itt nálunk regionálisan, a Vajdaságban használatosak (vö. Utasi 2010, 5), mint például a *blicc* ['vaku']: „fényképezetek hol van a blicc”, adja ki az utasítást az *Állok a padon* hőse; vagy a *klikker* ['üveggolyó']: „ötven üvegklikkerem”-ről számol be a leltárát készítő lírai én (*SOS!*), sőt az *Eperfában* is „két / kemény / klikker” lapul a zsebében.

A *Via Italiában* ilyen a *kikiriki* ['földimogyoró'] és származékai: a *kikirikiárus*, *kikirikihéj*, *kikirikihéj-nyomok*, *kikirikimag*, *kikirikizett*, *kikirikikészlet*, *kikirikiszacskó*, *kikiriki nagyságú izzadságcseppek*; vagy a *sank* ['pult']. A leginkább szerb képregényekből ismerős hangutánzó szavak is létjogosultságot nyertek Domonkos szövegében, mint a *fjjuú* ['a kilőtt lövedék, a süvítés hangja'] és a *trassz* ['a becsapódás hangja'].

A regény szerb fordításában (Seja Babić, 1986) persze ez a többlet eltűnik, a szerb szavak természetes közegükben nem tesznek hozzá a szöveghez (lásd 1. táblázat).

Forrásszöveg (Domonkos 1970)	Szerb fordítás (Domonkoš–Babić 1986)
„Lyukas óráit [Momčilo] [...] azzal töltötte, hogy <i>kikirikit</i> rágszált [...]. Bárhol jelent is meg, <i>kikirikihéj-nyomokat</i> hagyott maga után [...]” (60).	„Slobodno vreme [Momčilo] ispunjavao je krckanjem <i>kikirikija</i> [...]. Gde god bi se pojavio, za sobom je ostavljao <i>kikiriki-tragove</i> [...]” (48).
„Momčilo <i>kikirikizett</i> odabenn” (61).	„Tamo, unutra, Momčilo je <i>krckao kikiriki</i> ” (49).
„[...] hogy aztán egy <i>kikirikimaggal</i> a foga közt, fiatalos léptekkel kilépjén az utcára [...]” (83).	„[...] da bi posle toga, <i>sa kikirikijem</i> među zubima, mladalačkim korakom izašao napolje [...]” (69).

„Miután végleg meggyőződött róla, hogy <i>kikirikikészlete</i> kifogyott [...]” (111).	„Kad se uverio u to da su se <i>rezerve kikirikija</i> potrošile [...]” (90).
„ <i>Kikiriki nagyságú</i> , sárga izzadság-cseppek jelentek meg a homlokán” (114).	„Po čelu mu se izbile žute kapi znoja <i>velike kao zrna kikirikija</i> ” (92).
„A <i>kikirikiszacs</i> kóért nyúlt, de az kicsúszott a kezéből” (114).	„Posegao je za <i>kesicom kikirikija</i> ali mu je ova iskliznula iz ruke” (93).
„Ha, mondjuk rá, valaki a kocsmába lépett, és a <i>sankra</i> könyökölt [...]” (60).	„Ako bi, na primer, neko ušao u krčmu i naslonio se na <i>šank</i> [...]” (48).
A kocsmában a <i>sankra</i> ¹⁰ könyökölték [a két bórruhás], és egy-egy pálinkát rendeltek” (118).	„Ušli su u krčmu [ova dvojica u kožnim odelima], naslonili se na <i>šank</i> ¹⁰ i poručili po rakiju” (96).

1. táblázat. *A kikiriki és a sank a Via Italia magyar és szerb szövegében*

Ugyanez mondható el a *Fijúúú, trassz, bumm, hasra!* felkiáltásról, mely egyben a 11. fejezet címe is, s amely aztán többször is elhangzik a regényben (Domonkos 1970, 78, 88, 104). A szerb szövegben nem hatnak meglepetés erejével a mondatban szereplő indulatszavak: *Fijuuu, tras, bumm, lezi!* (Domonkoš–Babić 1986, 64, 72, 84), de érdekes, hogy a fordító meghagyja a magyar „bumm” hosszú *m*-ét, holott szerbül röviddel írják.

A regényt Várady Tibor ajánlja a szerb olvasók figyelmébe. A fordításkötet (Domonkoš–Babić 1986) hátsó borítóján olvassuk a méltatást:

Költészetéhez hasonlóan Domonkos most sem ítélkezik, inkább a regény hőseinek pozíciójából vizsgálódik.

Ez egy teljes erővel, teljes odaadással megírt regény. A megfigyelés tárgya sajátos – mindenekelőtt a gyermekfigurák és azok életei, de a megfigyelés távolságán az író nem változtat és nem „igazít” rajta. Ez az egyik oka annak, hogy a regény igazán jó.¹¹

A *Via Italia* szerb nyelvű szövege nem áll összhangban ezekkel az elismerő szavakkal, az olvasók nem biztos, hogy érzékelik a regény kvalitásait. Sajnos elég sok a pontatlanság, nem egészen jó fordítói megoldás. Például: Momčilo *egykori bajtársainak* fogalmaz levelet (Domonkos 1970, 59) míg a célnyel-

¹⁰ A kiemelések az enyémekek (U. A.).

¹¹ Az idézetet saját fordításomban közlöm (U. A.).

ven *starim pajtašima* (Domonkoš–Babić 1986, 47), viszont a ’régi pajtásainak’ nem ugyanaz, mint az egykori bajtársainak kifejezés. Később Momčilo *egykori bajtársai társaságában* a fővárosban jár álmában (Domonkos 1970, 115), ezúttal a fordító ’valamikori barátai’-nak értelmezi a szókapcsolatot: *u društvu nekadašnjih prijatelja* (Domonkoš–Babić 1986, 93), csak hogy a barát és a bajtárs ezúttal sem fedi egymást. Vagy egy ízben Deda *törökülésben ül* le (Domonkos 1970, 70), míg a fordításban *sedeo je kao Turčin* [’úgy ült, mint egy török’] (Domonkoš–Babić 1986, 57), holott ez így nem használatos; a szerbben is létezik kifejezés a törökülésre, mégpedig a *turski sed*.

Azután a *Via Italia* első fejezetében különböző tilalmakkal ismerkedünk meg, melyeket az iskolaigazgató és az osztályfőnökök fogalmaznak meg, de a feliratokat maguknak a diákoknak kell elkészíteniük rajzórán. Mindezekhez Guli, az iskolaszolga is hozzájárul saját kezűleg írt plakáttal (lásd 2. táblázat).

Forrásszöveg (Domonkos 1970)	Szerb fordítás (Domonkoš–Babić 1986)
A ZEBET PUJGATNI TILOS! ¹² (7)	ZABRANJENO JE PUJDATI ZEBA! ¹² (7)

2. táblázat. „*Leiterjakab*” a *célnyelven*

Seja Babić nemcsak hogy nem ismerte föl a két helyesírási hibát a forrásszövegben (melyeket természetesen a szerb mondatnak is tükröznie kellene valahogyan), hanem úgy tűnik, nem is értette teljesen azt, s így született meg ez a fordítói gyöngyszem, amolyan szemet szűrő *leiterjakab*.

A Momčilo (*Momcsi-Ló*) nevével alkotott szójátékot sem igazán sikerült visszaadnia (*Momči-los*) (lásd 3. táblázat).

Forrásszöveg (Domonkos 1970)	Szerb fordítás (Domonkoš–Babić 1986)
„Heli tizenhárom éves volt, az iskolában egy évet vesztett a kórház miatt, ahová szinte erőszakkal és ok nélkül dugták be egy évre, anyja, özvegy Röszlerné és Momčilo vagyis <i>Momcsi-Ló</i> ¹³ (20).	„Heli je imala trinaest godina, propustila je jednu godinu u školi zbog bolnice u koju su je strpali silom i bez razloga, njena majka, udova Rozler i Momčilo, odnosno <i>Momči-los</i> ¹³ (17).

3. táblázat. *A szójáték megoldása a célnyelven*

¹² A kiemelés Domonkosé, illetve a fordítóé (U. A.).

¹³ A kiemelés az enyém (U. A.).

A *ló* mindenesetre nem ugyanaz, mint a *los* [’jávorszarvas’]; talán nem volt szerencsés egy másik állattal helyettesíteni, és a szerbben sincs meg az az átvitt értelme, mint a kissé durva megszólításként is használatos magyar szónak, a *ló*-nak! A magyar szövegben a *Momcsi-Ló* Heli névalkotása, mellyel egyben kifejezi megvetését anyja szeretője iránt. A célnyelven, véleményem szerint, a *Momči-los* nem ennyire kifejező.

Domonkos jellegzetes vajdasági nyelvhasználatára és itteni kiejtésére egy, az íróval készített interjú meghallgatása kapcsán Mikola Gyöngyi is fölfigyelt; külső szemlélőként úgy érzi, hogy az „anyaországiakhoz” képest a vajdaságiak erőteljesebben, erősebb érzelmi töltéssel, szenvedélyesebben beszélnek (Mikola 2006, 170–171).

Tegyük hozzá: ez a jellegzetes, immár „legendás hang” (Mikola 2006, 171) szólal meg a szerző írott szövegeiben is.

Deda

A *Via Italia* első kiadásának hátlapján¹⁴ olvasható Domonkos István jegyzete, melyben írásainak fő hajtóműveként a kíváncsiságot jelöli meg, mely a dolgok velejét fürkészi; „[az] emberből ki kell önteni az embert – vallja az író –, mint lyukból az ürgét, és aztán addig melegíteni, míg énekelni nem kezd” (Domonkos 1970).¹⁵

A fülszöveg alábbi részlete kulcs lehet a regény megértéséhez:

Deda szabad ember. A falumban, ha róla beszélnek, azt mondják, hogy kelekótya, csavargó. Tiltakozom. Ez ellen tiltakozom ebben a könyvben, és a korlátok ellen, melyek nálunk annyira elszigetelik a gyereket a felnőttől. Miért van az, hogy ezek a korlátok csak a legnagyobb inségben vagy háborúban dőlnek le?

Érdekes, hogy a második kiadás, mely Szajkó István művészi illusztrációival jelent meg, elhagyja ezt a fülszöveget.

Dedát tekinthetjük valójában a regény főhősének, s ő egyben a legkomplexebb figurája is a történetnek¹⁶, amolyan huckleberrys karakter. Mark Twain hőse, Huck is ugyanolyan saját szabályai szerint élő figura, mint az öreg; szabadságvágyuk, nonkonformizmusuk rokonítja őket egymással.

¹⁴ Orcsik Roland (2004, 102) utószót említ Vajda Gábor 1972-es, a *Magyar Szóban* megjelent cikkére hivatkozva. Ez tévedés, az első kiadáshoz nem készült utószó.

¹⁵ A teljes fülszöveg adalékot szolgáltatathat a domonkosi életmű további helyes értelmezéséhez.

¹⁶ Mint ahogy erre Herédi Károly (2019, 320) is rámutatott.

Egyébként az egész regényt egyfajta Tom Sawyer-es hangulat lengi be: temetővel, döglött macskával, a kaland kilátásba helyezésével, a szökés tervével, a veszély keresésével.

Balázs Feriék a temető mellett laknak. Deda általában egy fekete márványkriptán alszik, melyet egy kinyújtott karú, néger márványangyal díszít. Más, különös szokása is van: a fűskamrában, titokban, tornagyakorlatokat végez, lopott aranyékszerekkel kereskedik, s nem utolsósorban gyanús egyedekkel áll kapcsolatban. S nem rejti soha véka alá (rendszerellenes) véleményét sem (például „kizárólag magánbörpincébe járt: először azért, mert magánpince, másodszer azért, mert oda nem járnak spiclik és kommunisták”, Domonkos 1970, 71); az ilyen s ehhez hasonló kijelentések valóban merésznek számíthattak a múlt század ötvenes éveiben, amikor a *Via Italia* regényidejét tehetjük. Talán azok lehettek még a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején is, amikor a regény íródott.

Olaszország

Az egész regényt átható Itália-képzet és -bűvölet is Dedához kapcsolódik. Az Olaszországhoz fűződő első kijelentés is az ő szájából hangzik el:

„Balázs Feri apját [Deda] nem egyszer figyelmeztette, hogy nézzen utána a fia galambjainak, mielőtt még annyira el nem szaporodnak, hogy aztán senki sem bír majd velük, mint *Velencében*.

– *Velencében?* – lepődött meg Balázs Feri apja” (Domonkos 1970, 32 – A kiemelés az enyém. U. A.).

Később Deda a csatorna iszapos vizében kecskebékákat csalogat horgára, olaszul biztatva őket: „*Bravó, Giulio!*”, „*Bravó, Giulio, bravó, signori!*”; még egy „*Porca madonna!*” is elhangzik szájából, amikor egy hatalmas kecskebéka eltűnik előle a nádasban (Domonkos 1970, 55–56. – A kiemelések az enyéme. U. A.). Olasz mondatokkal, szavakkal még találkozunk majd a szövegben. Balázs Feri szorgalmasan tanulja a nyelvet („[u]noduo, unoduo, unnoduo, hajtogatta Deda után [...]. És ez így ment éjszakáról éjszakára. Egy, kettő, uno, duo, unnoduo.”), igaz, nem túl sikeresen, mindössze ennyit tud elsajátítani. Amikor pedig az öreg és unokája útnak ered Itália felé egy fekete kerékpáron – igaz, csak a szomszédos városig jutnak el végül –, Deda így kiáltozik egyre gyakrabban engedve el a kormányt: „*Viva Italia, viva Italia!*” (Domonkos 1970, 95, 125. – A kiemelések az enyéme. U. A.)

Ez az *olaszság* fokozatosan, egyre jobban erősödik föl a regényben, több síkon is megmutatkozik. Az egyik „világ legjobb emberének”, Tufinak olasz

gyártmányú csavarhúzóik vannak például. Magának Dedának is szinte mindene olasz (hátizsákja, messzelátója, nadrágja, melyeket még az első világháborúban zsákmányolt a frontról); a regény végén pedig a kórházból megszökve igazi olasz inget és valódi olasz kalapot ölt magára.

Az olasz réteget erősítik Deda beszámolóik, egyre többet mesél Itáliáról, melynek nyomán Balázs Ferit „Olaszország hívni kezdte” (Domonkos 1970, 77); vad előkészületek történnek ezután az út előkészítésére, a szökés megtervezésére.

Jelek és jelzések

A két világháború jelzésszerűen van jelen a regényben.

Deda kincsei között szerepel egy első világháborús hadászati térkép is; nyári délutánokon órák hosszat nézegeti mozdulatlanul. A térkép fehér szegélyén nevek sorakoznak, melyek után a dátum mellett parányi keresztek állnak. A szerző nem fűz hozzá további magyarázatot, de a névsorból az első világháború cigány áldozataira következtethetünk (Domonkos 1970, 49):

Kolompár J. 1915. máj. 5.

Kolompár D. 1916. ápr. 6.

Kolompár G. 1916. ápr. 11.

Bán Aladár 1917. jún. 4.

Sebestyén I. 1917. jún. 9.

A nagy háború megidéződik Deda visszaemlékezésében is. Órák hosszat mesél Balázs Ferinek Olaszországról; képzeletében, mint valamilyen csoda, elevenedik meg Itália, annak ellenére, hogy hadiélmények kötik ottlétéhez, fejsebbel ápolták a kórházban.

Azután Deda evési szokásai is a fronton töltött időkre vezethetők vissza, melyektől nem tud vagy nem is akar megszabadulni. Legszívesebben egyedül étkezik. Sohasem tányérből eszik, a levesesfazekat vagy a főzelékeslábast húzza maga elé, beleaprítja kenyerét, majd elővonja hozzá hátizsákjából kanalát.

A második világháború is az utalások szintjén idéződik meg. Viki-Radiátor, a robbantózseni pályafutását még szinte óvodás korában, a háború alatt kezdi, hogy aztán békeidőben folytassa. Robbantásai nyomán az emberekben felidéződik a közelmúlt, a háborús beidegződések még frissek, sokan csikorgó csizmák zaját és tankok dübörgését vélik hallani a sötétben, többen a pincébe szaladnak le ijedtükben, míg mások fegyverért nyúlnak. Egyedül Momčilo az, aki ilyenkor nem fél. Partizándalt dúdolgatva csatolja föl revolverét, hiszen mióta

három éve ebbe a városba helyezik át, folyton csak a háborút várja. A háborúban elesett német katonák pedig névtelen tömegsírban nyugszanak, „itt vannak a sárgarépák alatt”, a temetőcsősz veteményeskertjében (Domonkos 1970, 95).

Olykor pedig pusztán egy hasonlatban villan föl a háborús életérzés: „[v]illámlott, és az ég akkorákat dördült, mint egy *aknamező*, melyre téhen tévedt” (Domonkos 1970, 120. – A kiemelés az enyém. U. A.).

A felszabadulást követő évekre, az ínséges időkre a *Via Italia* szövegéből előbukkanó utalásokból s azok nyomán olvasói asszociációinkból kapunk képet (például „Balázs Feri is, mint sokan abban az időben, sűrűn éhezett”, Domonkos 1970, 13). Az amerikai babkonzerv, a tejpor és tojáspor nyilván UNRRA-csomagból kerül elő, ha ezt így nyíltan nem is mondja ki az író. Viki-Radiátor füzetére a vignetta kovással van felragasztva, nyilván azért, mert máshoz nem lehetett hozzájutni. A helybeli magyar könyvtár ügyére is fény derül végül, Balázs Feriék törtek be virtusból (nem nacionalista kilengésről van szó tehát), azután a könyveket nem ők, hanem az emberek hordják szét talicskán fűteni.

A háborús évek utáni Jugoszláviában a vajdasági németeket mint „ellen-séget” kilakoltatták, helyükre érkeztek a telepések („akikre az apja [ti. Balázs Ferié] különösen haragudott”, Domonkos 1970, 27), leginkább Crna Gorából, Likából és Boszniából. Ezt az utóbbi információt természetesen ismét az olvasók ismeretére bízta Domonkos István.

Az ínséges évek hozadéka a munkanélküliség is. Balázs Feri apja kőfaragóként nem tud érvényesülni az új rendszerben, nyaranta kapálni jár a szövetkezetbe, ahol kukorica a bére, a fiú anyja pedig a téglagyárban dolgozik.

A beszolgáltatásra (Deda ezekkel a szavakkal jön le a padlásról: „[a]nnyi ott fenn a kukorica, hogy a végén még lezárnak bennünket, amiért nem szolgáltattuk be”, Domonkos 1970, 32) és vagyonekbobzásra („a férjemet lelőttétek, a vagyonunkat elkoboztátok”, vágja Momčilo fejéhez Elza, Heli anyja. Domonkos 1970, 68) utaló mondatok is ezeket a sötét időket idézik meg, melyeket csak fokoz a Triumph márkájú motoron száguldozó két bőrruhás fenyegető jelenléte a regényben.

Egyes vélekedések szerint egy komplex Jugoszlávia-kritika¹⁷ is kiolvasható a regényből. Talán inkább úgy fogalmaznánk: korabeli helyzetjelentésről, állapotleírásról van szó a *Via Italiában*. Kérdés viszont, hogy 1970-ben ezek a regénybeli, a jugoszláv kommunista rendszer tetteire utaló jelzések hogyan nem tűntek föl a cenzúrának, miként engedélyezték a mű kiadását. Talán mivel „csak” egy ifjúsági regényről van szó, elkerülte a figyelmet.

---

¹⁷ Herédi tanulmányában (2019, 318) Virág Zoltán véleményét osztja e kérdésben.

Azután a *Via Italiában* baljós jelek, előrejelzések viszik tovább a történetet. A bekövetkezendő tragédiát készítik elő. Ilyenek például a téglagyár kéménye körül állni látszó „*fekete füstgomolyagok*”, melyek „balsejtelmekkel töltötték el Balázs Ferit” (Domonkos 1970, 51). Később orrát *dögszag* csapja meg: egy *döglött macska* fekszik a vízben „*felpuffadt hassal, égre kalimpáló lábakkal*” (Domonkos 1970, 70). Vészjóslóan hat Momčilo konyhaasztalra helyezett *pisztolya*, valamint Viki-Radiátor utolsó *ágyúgolyója* is, melynek nagy figyelemfelkeltő szerepet szán annak felrobbantása révén. (A kiemelések az enyémekek. U. A.)

Domonkos Istvánnak a ki nem mondás az írói fegyvere, a ki nem mondott szó erejével, valamint a késleltetés technikájával ér el titelalálatot regényében. Balázs Feri, miután lejárt büntetése, dacból továbbra is átölelve tartja az eperfát. Kóra tanárnő megpróbálja lefejtetni a fiú elfehéredő ujjait a fa törzséről, sikertelenül. A második próbálkozása után egyszer csak felsikolt. Hogy mi történt, azt csak néhány fejezettel később tudjuk meg: Balázs Feri térden rúgta a tanárnőt. Máskor egy éjjel hősünk hangokat hall a temető felől, de képtelen felismerni őket. Másnap reggel széjjelnéz a sírok között, az egyik bokor alján talál egy ást, de nem tulajdonít neki különösebb jelentőséget. Itt is majd később derül ki, hogy kik jártak a sírkertben. Bogumil kilétére is csak fokozatosan derül fény, a rejtély mindvégig izgalomban tartja nemcsak a regény szereplőit, de olvasóközönségét is.

Továbbá nagy horderejű képek sorából építkezik a szerző ebben a művében is, melyek az olvasók asszociációs képességeit is célba veszik. Például Kóra tanárnő, ujjával megpöccintve egy csikket hajít ki az ablakon, melynek „[m]inkét vége vörös volt” (Domonkos 1970, 11) – nyilván a nőnek ki volt rúszozva a szája, az hagyott nyomot a még parázsló, földön landoló cigarettacsutkán.

Domonkos egész írásművészetére jellemzők egyébként az erőteljes, szenzuális, láttató képek. Ifjúsági regényében sincs ez másként, nem használ külön erre a célra, a gyerekolvasók számára kifejlesztett nyelvet. Íme, miként próbál Balázs Feri félelmén úrrá lenni, s megakadályozni a sötétség bejutását szobájába: „[p]éldául egy kibelezett tökhéjban gyertyacsonkot égetett, melynek lángja kegyetlenül mészárolta a homályt az éjszaka folyamán, telehányva a falakat vonagló testrészeivel”¹⁸ (Domonkos 1970, 44).

¹⁸ Mennyire vérszegényebb ezen a ponton a szerb szöveg! Seja Babić nem tudja visszaadni a domonkosi mondat erőteljességét, arról nem is beszélve, hogy ezúttal sem pontos a fordítás: „[n]a primer u izdubljenu tikvu bi stavio parčice zapaljene sveće čiji plamen je neumoljivo seckao senke tokom noći, ispunjavajući zidove deformisanim delovima njegovog tela” (Domonkoš-Babić 1986, 38).

Felnőttek és gyerekek

Ha megfigyeljük, a *Via Italiában* a felnőtt hősök közül a tanárok mind ellen-szenvesek. A regény szövetébe ágyazottan, a háttérben, névtelenül szerepelnek (Kóra tanárnő kivételével, egyedül őt említi név szerint az író). Mindnyájuk fő nevelési eszköze a büntetés: a nádpálca, a sarokba állítás, a számárpadba ültetés, a többszörösen leírt mondatok fegyelmező hatalma. Domonkos tanárfigurái önkéntelenül is Móricz Zsigmond tanárhőseit juttatják eszünkbe a *Légy jó mindhalálig*-ből (1920) és a *Forr a borból* (1931). A móríci vélemény, miszerint a pedagógus a diáknak született ellensége¹⁹, mintha még mindig, az ötvenes években, Domonkos István regényidejében is aktuális lenne.

A gyerekszereplők felnőttekhez való viszonya is ellenséges. Éles a szembenállás a gyermekek és a felnőttek világa között. Persze Domonkos kamasz hősei a felnőttek szemszögéből nézve nem mintagyerekek. Szivaroznak, köpködnek, nem tanulnak, hazudnak, betöréseken jár az eszük és folyton megszegik a tilalmakat.

A vadóc, fiús Heli az egyetlen lány a bandában. Egy gyermekhős halálán – Nemecek óta, nyilván – nem döbbenünk meg gyermekirodalmi szöveget olvasva. Heli Viki-Radiátor robbantása következtében veszti életét, a fiú szerelmének áldozataként. Balázs Ferit is súlyos (kettős) veszteség éri, hiszen őt is gyengéd szálak fűzik Helihez, másrészt Deda (akit fokozatosan fogad el és szeret meg a fiú) kiszökik végül az életből; halálát egy erőteljes, szívbemarkoló záróképben jeleníti meg a szerző a regény végén. Balázs Feri két kigördülő könnyecseppjével együtt gyerekkora is véget ér – az eperfának cérna ága végképp elszakad szívében.²⁰

Összefoglalás

A *Via Italia* „feszés, jól épített olvasmánynak is izgalmas” (Varga 1975, 89) könyv, mai divatos szóhasználattal élve igazi *crossover*, mely egyaránt szólítja meg a gyermek és a felnőtt olvasót. A gyerekolvasókat elsősorban az iskolai élet, a kamaszszerelmi háromszög, a rejtélyek, titkok és a nyomozás (ki is lehet Bogumil a regényben?), a szökés terve köthetik le, míg a felnőtt olvasók leáshatnak a mű mélyebb rétegeibe is.

---

¹⁹ Móricz Zsigmond az *Életem és korom* című tanulmányában (mely eredetileg a *Színházi Életben* 1935. október 20-án jelent meg) számol be sárospataki élményéről: „itt tanultam meg, hogy a pedagógus a diáknak ellensége” (Móricz 1984, 326).

²⁰ Utalás Domonkos István *Eperfa* című gyermekversének zárósoraira.

A kortársak nem igazán értették, értékelték (talán félreértelmezték) a regényt, mivel jóval a maga kora előtt járt, nem konvencionális ifjúsági regényt írt Domonkos István. Hangja újszerű, akárcsak az ekkoriban keletkezett versekben vagy *A kitömött madárban*. Herédi Károly veszi számba tanulmányában (2019) a korabeli kritikus megjegyzéseket, kifogásokat a *Via Italiával* szemben. A hatvanas–hetvenes években még nem igazán beszélhetünk a jugoszláviai (vajdasági) magyar irodalomban gyermekirodalom-kutatásról. Mai tudásunk, tapasztalatunk, olvasatunk alapján ezekkel a bíráló észrevételekkel már nem tudunk egyetérteni.

Igenis jó regényt írt Domonkos István, ahogyan azt Várady Tibor megfogalmazta ajánlászövegében. Fontos helyet foglal el tehát a *Via Italia* a szerző opusában, és ha figyelmesen olvassuk a művet, rájöhethetünk esetleg titkának nyitjára is. Ifjúsági regényében is felfedezhetjük poétikai-írói eljárásának rendkívüliségét, miszerint: „a megnevezhetőt a megnevezhetetlennel / [...] gyakran felcseréltem” (Domonkos 1964, 75).

Irodalom

- Bori Imre. 1998. Domonkos István. In *A jugoszláviai magyar irodalom története*. 204–206. Újvidék: Forum Könyvkiadó – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Domonkos István. 1969, 1989. *A kitömött madár*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1970, 1984. *Via Italia* (Jovan Lukić rajzaival; Szajkó István rajzaival). Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1964. Kontrapunkt, In *Kontrapunkt*, vál. Bányai János és Bosnyák István. 74–76. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1976, 1980. *Tessék engem megdicsérni*. Dormán László fotóival, Baráth Ferenc rajzaival. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1981. *Csipkerózsika*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkoš, Ištvan. 1986. *Via Italia*. Prevod sa mađarskog Seja Babić, ilustracije Branimir Prosenik. Novi Sad: Dnevnik
- Herédi Károly. 2019. Az ifjúsági regény aranykora. Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1969. évi ifjúsági regénypályázata, körülményei és hatása. *Studia Litteraria, Gyerekvilágok* 58 (1–2): 309–323.
- Kőrössi P. József. 2011. Domonkos Domi István: Nem tudom, ki vagyok. *Várad* (2011. aug. 22.). <https://litera.hu/magazin/interju/domonkos-domi-istvan-nem-tudom-ki-vagyok.html> 2021 (2021. jún. 3.)
- Mikola Gyöngyi. 2006. Domonkos István hallgatása közben. In *Domonkos-symposion: Domonkos István műveiről*, szerk. Thomka Beáta. 167–178. Budapest: Kijárat Kiadó.

- Móricz Zsigmond. 1975. Légy jó mindhalálig. In Uő. *Regények II.* 263–514 Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz Zsigmond. 1976. Forr a bor. In Uő *Regények III.* 189–661. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz Zsigmond. 1984. Életem és korom. In Uő *Tanulmányok III.*, A tizenkettedik órában. 326–329. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Orcsik Roland. 2004. A gyermekkor törekeny utópiája. Domonkos István „ifjúsági” regényéről. *Bárka* 11 (1): 102–111.
- Utasi Anikó. 2008. A szabadság versei (Domonkos István gyermekverseiről). *Híd* 72 (10): 66–72.
- Utaši, Aniko. 2010. Pesme izmilege iz kestenove ljuške. In *Ennyi minden: Ötven magyar gyermekvers / Koliko toga: Pedeset mađarskih pesama za decu*, szerk. és vál. Utasi Anikó, ford. Utasi Anikó, Pop D. Đurđev). 5–6. Novi Sad: Zmajevе dečje igre.
- Varga Lajos Márton. 1975. Domonkos István: Via Italia. *Forrás* 6 (5–6): 88–89.
- Virág Zoltán. 2010. *Az élmények koloritja: A folyó, a delta és a tenger kulturális alakzatai a symposionista költészetben és prózában*. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/119/virag.htm> (2021. jún. 3.)

WHERE SKY MEETS EARTH

István Domonkos: Via Italia

The paper deals with István Domonkos’s young adult novel *Via Italia* published in 1970. There have been very few analyses of this novel, a pivotal work in the author’s opus. This is, in fact, also true of Domonkos’s literature for children. The author of this paper seeks to find the answer to the question of what brings about the freshness of this piece of work even now, fifty years after its original publication. The analysis takes into account the characteristic locations (linguistic and physical spaces), layers, and characters of the work. It also tries to capture Domonkos’s attitude to life, which also characterizes his children’s poems (*Tessék engem megdicsérni [Please Praise Me]*), and makes both them and the novel true crossover works which surpass generational boundaries.

Keywords: István Domonkos, young adult novel, child characters, adults, crossover

GDE SE NEBO I ZEMLJA SPAJAJU

Ištvan Domonkoš: Via Italia

Rad se bavi omladinskim romanom *Via Italia* (1970) Ištvana Domonkoša. Ovo delo zauzima značajno mesto u spisateljskom opusu Domonkoša, iako je malo analizirano dosad. Ova izjava važi i za njegovo celokupno literarno stvaralaštvo za decu. U radu

se traži odgovor na pitanje šta ovaj roman čini tako svežim i nakon više od pedeset godina od prvog objavljivanja. Analiza obuhvata karakteristične lokacije (jezičke i fizičke prostore), slojeve i likove romana. Nadalje, pokušava da uhvati piščevo doživljavanje života koje će kasnije postati odlika njegove poezije za decu (*Tessék engem megdicsérni* [*Hajde, pohvalite me*]), a koje, kako pesme tako i ovaj roman, svrstava među prava vangeneracijska, krossover dela.

Ključne reči: Ištvan Domonkoš, omladinski roman, deca, odrasli, krossover književnost

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. febr. 10.

Közlésre elfogadva: 2022. máj. 15.